

محدودیت مسئولیت سهامداران و خرق حجاب شرکت‌ها

منصور امینی* - سیمین واحدی**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۷/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۰/۱

چکیده

محدودیت مسئولیت سهامداران شرکت‌های تجاری به سرمایه تعهد شده توسط ایشان، به‌عنوان یک مزیت قانونی برای سهامداران در قانون اکثریت قریب به اتفاق کشورها پیش‌بینی شده، اما تئوری محدودیت مسئولیت همچنان مورد بحث و بررسی توسط صاحب‌نظران حقوقی و اقتصادی است. روش تحقیق به کار گرفته شده در این مقاله، روش تحقیق کتابخانه‌ای است. رویکرد تحقیقی رویکرد غیردستورگرا و مبتنی بر تحلیل راه‌حل‌های ممکن فارغ از وضعیت حقوقی موجود برای یافتن کارآمدترین راه‌حل است. نتایج حاصله عبارتند از: محدودیت مسئولیت سهامداران به سرمایه ایشان، از نظر اقتصادی و کارآمدی به‌خصوص در بافت گروه شرکت‌ها که بازیگران اصلی دنیای اقتصاد امروز هستند قابل توجه نیست. هزینه‌های بارشده بر جامعه در اثر سوءاستفاده از محدودیت مسئولیت سهامداران بیشتر از منافع مورد ادعای آن است. لذا اعمال تئوری خرق حجاب شرکت‌ها که تئوری کامن‌لا مبنی بر نادیده گرفتن شخصیت حقوقی مستقل شرکت و در نتیجه مسئول دانستن سهامداران برای بدهی‌های شرکت است، می‌تواند مضرات ناکارآمدی و کژمنشی ناشی از محدودیت مسئولیت را خنثی کند.

تئوری مشابه خرق حجاب و یا مکانیزیم حقوقی که به نتیجه مشابهی منجر شود جز در قوانین خاص بانکی و مالیاتی در نظام حقوقی ایران وجود ندارد. لذا قانون‌گذاری در این زمینه توصیه می‌شود.

واژگان کلیدی: حقوق شرکت‌ها، محدودیت مسئولیت، کارآمدی اقتصادی، کژمنشی، خرق حجاب شرکت‌ها

مقدمه

محدودیت مسئولیت سهامداران به سرمایه، سال‌هاست که به‌عنوان تئوری پذیرفته برای شرکت‌های تجاری در اغلب کشورهای دنیا رواج دارد تا حدی که شرکت‌های تجاری در واقعیت اقتصادی دنیای امروز با محدود بودن مسئولیت سهامداران به سرمایه ایشان، شناخته می‌شوند؛ اما تئوری محدودیت مسئولیت همچنان مورد بحث و بررسی توسط صاحب‌نظران حقوقی و اقتصادی است.

همان‌طور که در قانون تجارت ایران نیز پیش‌بینی شده مسئولیت محدود سهامداران به معنی محدود بودن مسئولیت سهامداران یا شرکا در قبال دیون شرکت به مبلغ اسمی سرمایه آن‌هاست. در قانون تجارت ایران و لایحه اصلاحیه آن، برای سهامداران و شرکای شرکت‌های سهامی با مسئولیت محدود و همچنین بخشی از سهامداران شرکت‌های مختلط، محدودیت مسئولیت به میزان سرمایه پیش‌بینی شده است.^۱ البته در قوانین اکثر کشورهای دیگر نیز چه تابع نظام حقوقی سویل و چه کامن لا چنین شرکت‌هایی پیش‌بینی شده‌اند. محدودیت مسئولیت سهامداران به سرمایه ایشان بدین معناست، چنانچه شرکت در اثر فعالیت‌های خود به‌موجب قرارداد و یا الزامات خارج از قرارداد بیش از سرمایه و دارایی‌های خود مدیون و ورشکسته شود، سهامداران مسئولیتی در قبال مازاد بدهی در مقابل بستانکاران ندارند و بستانکاران هستند که باید ضرر نهایی را تحمل کنند و به‌اصطلاح اقتصاددانان ریسک عدم کفایت دارایی در برابر دیون و تعهدات، برونی‌سازی شده و یا به اثرات جانبی^۲ تبدیل شده است و به اشخاص خارج از شرکت و منتفعان از فعالیت اقتصادی آن منتقل شده است. به دلیل همین اثرات جانبی بحث بر سر مطلوبیت یا عدم مطلوبیت محدودیت مسئولیت سهامداران برای جامعه، میان محققان وجود دارد.

تئوری خرق حجاب که یک تئوری در حقوق کامن لا است، به معنی کنار زدن حجاب محافظ سهامداران شرکت و مسئول دانستن سهامداران در مقابل بدهی‌های شرکت ورشکسته است. این قاعده برای مسئول شناختن اشخاصی که از شخصیت مستقل شرکت و محدودیت

۱. ماده ۱ لایحه قانونی اصلاح قسمتی از قانون تجارت و ماده ۹۴ قانون تجارت.

۲. Externalization, Externality.

اثرات جانبی وقتی وجود خواهند داشت که یک بنگاه یا فرد می‌تواند فعالیتی را انجام دهد که به‌طور مستقیم بر دیگران (بنگاه یا فرد دیگر) اثر (مثبت یا منفی) بگذارد، لیکن به‌ازاء آن پولی پرداخت یا دریافت نمی‌کند. به این معنی که فرد یا بنگاه ایجاد کننده اثر جانبی هزینه‌ها یا منافع ناشی از این عمل را متحمل نخواهد شد.

مسئولیت سهامداران سوءاستفاده کرده‌اند ایجاد شده است. این تئوری می‌تواند ناکارآمدی‌های قاعده اولیه محدودیت مسئولیت را جبران نماید.

در این مقاله پس از درآمدی کوتاه از پیشینه تحقیق و شرح مختصر روش‌شناسی، در قسمت اول به دلایل ذکر شده برای کارآمدی محدودیت مسئولیت و نقد آن‌ها و در قسمت دوم به بررسی اثرات جانبی محدودیت مسئولیت در دو بخش اثرات جانبی بر بستانکاران ارادی و غیرارادی خواهیم پرداخت و در انتها به عنوان استثنایی بر قاعده اولیه محدودیت مسئولیت، برای خنثی کردن معایب و جبران ناکارآمدی‌های احتمالی محدودیت مسئولیت، مفهوم و شرایط تئوری خرق حجاب شرکت‌ها را بررسی نموده و در نهایت کارآمدی این تئوری در خنثی نمودن اثرات جانبی مسئولیت محدود را بررسی می‌کنیم.

۱- مبانی نظری و مروری بر مطالعات گذشته

این مقاله به صورت غیردستورگرا به تحلیل اقتصادی محدودیت مسئولیت و خرق حجاب می‌پردازد. وضعیت موجود حقوقی تنها جهت آشنایی با مفاهیم تعریف شده و وضعیت مطلوب جهت پیشنهاد قانون‌گذاری فارغ از وضعیت کنونی قوانین تحلیل می‌شود. در ادامه به تفصیل به بررسی مطالعات پیشین و نیز روش پژوهش می‌پردازیم.

۱-۱ مطالعات پیشین

مقاله‌های چاپ شده در زمینه خرق حجاب شرکت‌ها عبارتند از: مقاله‌ای با عنوان اعمال قاعده خرق حجاب شخصیت حقوقی بر مدیران^۱ و عبور از شخصیت حقوقی شرکت در فرض تقلب شریک در حقوق ایران انگلیس^۲ هر دو مقاله به وضعیت موجود قوانین و مقایسه تطبیقی آن‌ها می‌پردازند در صورتی که این مقاله به صورت غیر دستورگرا به تحلیل اقتصادی محدودیت مسئولیت و خرق حجاب می‌پردازد. مقاله دیگری نیز با «عنوان صلاحیت فرا سرزمینی در حقوق

۱. جنیدی، لعیا. زارع، ملیحه "اعمال قاعده خرق حجاب شخصیت حقوقی بر مدیران؛ تحلیل مسئولیت مدیران شرکت‌های سرمایه در قبال دیون پرداخت نشده شرکت"، مطالعات حقوق تطبیقی، شماره ۶ (۱) (۱۳۹۴) ص ۸۵-۱۰۶.
 ۲. شهبازی نیا، مرتضی، عیسائی تفرشی، محمد، کاویانی، کوروش، فرجی، اسماعیل "عبور از شخصیت حقوقی شرکت در فرض تقلب شریک در حقوق ایران و انگلیس" مجله حقوقی دادگستری، شماره ۷۴، (۱۳۹۰) ص ۹-۳۹.

بین الملل در پرتو خرق حجاب شخصیت حقوقی شرکت^۱ به چاپ رسیده که از منظر حقوق بین الملل به موضوع پرداخته است. در حالی که این مقاله از منظر حقوق خصوصی و تجارت و تحلیل اقتصادی حقوق موضوع مورد نظر را بررسی می کند. در منابع خارجی مهم ترین اثر در این زمینه مقاله محدودیت مسئولیت و شرکت ایستر بوک^۲ است که مورد استناد تحقیقات بعدی قرار گرفته است. در این مقاله ادعا شده محدودیت مسئولیت از نظر اقتصادی کارآمد بوده و هزینه های اجتماعی اندک آن با خرق حجاب شرکت ها قابل رفع است. در پژوهش حاضر نظرات طرح شده در مقاله ایستر بوک و مقالات بعدی که به شرح و بسط آن پرداخته اند نقد می شود و نتایج متفاوتی حاصل می شود.

۱-۲- روش پژوهش

از کارآمدی اقتصادی در این مقاله به عنوان معیاری برای سنجش مطلوبیت قاعده محدودیت مسئولیت و خرق حجاب شرکت ها استفاده شده است. در تحلیل های اقتصادی حقوق از معیار کارآمدی Kaldor-Hicks استفاده می شود. این روش کارآمدی اقتصادی را به حداکثر سازی ثروت تعبیر می کنند. حداکثر سازی ثروت زمانی حاصل می شود که منافع حاصل از وضعیت مورد مطالعه به صورت کلی بیشتر از هزینه های آن باشد به نحوی که کسانی که از این سیستم سود برده اند بتوانند خسارات زیان دیدگان را جبران نمایند. هر چند یک شخص به ضرر فرد دیگر منافع بیشتری ببرد و این ضرر را نیز جبران نکند، فقط کافی است منافع کلی بیشتر باشد.^۳

برای سنجش کارآمدی اقتصادی^۴ بر اساس معیار Kaldor-Hicks عناصر ذیل مورد بررسی قرار می گیرد: الف. تسهیم ریسک به این معنی که ریسک اصولاً باید بر عهده شخصی باشد که از فعالیت اقتصادی مورد مطالعه سود می برد یا قدرت تحمل آن را دارد، ب. کاهش هزینه های

۱. محبی، محسن، و ضیایی، یاسر، "صلاحیت فرا سرزمینی در حقوق بین الملل در پرتو خرق حجاب شخصیت حقوقی شرکت" مجله حقوقی بین الملل، شماره ۴۷، (۱۳۹۴)، ص ۷-۳۰.

۲. Easterbrook, Frank. H., Fischel, Daniel. R. "Limited Liability and the corporation" University of Chicago Law Review, Vol: 52 (1985) Pp 89-117.

۳. Coleman, Jules, L. "Efficiency, Utility, and Wealth Maximization" Yale University Faculty Scholarship Series (1980) p 30.

۴. Efficiency.

نظارت و قرارداد است. هزینه‌های انعقاد قرارداد و نظارت در یک‌نهاد کارآمد نباید بالا باشد. پ. ریسک‌پذیری مطلوب به این معنی که تسهیم ریسک و هزینه‌ها نباید به نحوی باشد که جلو ریسک‌پذیری و فعالیت‌های جدید موردنیاز جامعه را بگیرد و نه در حالتی باشد که قبول ریسک بالا برای جامعه ایجاد خطر کند.^۱ لذا در صورتی که یک‌نهاد حقوقی، ریسک ایجادشده در اثر فعالیت‌های اشخاص را بر عهده شخص ایشان قرار دهد و نه ثالث، هزینه‌های قرارداد و نظارت را کاهش دهد و نیز مانع فعالیت‌های مفید به دلیل ریسک بالا نگردد، این نهاد کارآمد محسوب می‌شود.

با توجه به اینکه گروه شرکت‌ها^۲، مهم‌ترین فعالان اقتصادی دنیای امروز هستند، در کلیه مباحث، به‌صورت خاص، کارآمدی مسئولیت محدود و خرق حجاب در مورد گروه شرکت‌ها نیز بررسی شده است.

۲- کارآمدی محدودیت مسئولیت سهامداران و خرق حجاب

حال با توجه به عوامل پیش‌گفته، کارآمدی محدودیت مسئولیت سهامداران و سپس خرق حجاب در ادامه مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۲-۱- تحلیل اقتصادی مزایا و معایب محدودیت مسئولیت سهامداران

در ادامه با برشمردن مزایای ادعا شده برای کارآمدی اقتصادی مسئولیت محدود سهامداران به تحلیل و نقد این مزایا و ذکر معایب آن‌ها می‌پردازیم.

۱-۱-۲- کارآمدی اقتصادی (یا مزایای) محدودیت مسئولیت سهامداران و نقد آن

مواردی که ادعا می‌شود باعث کارآمدی محدودیت مسئولیت سهامداران هستند عبارتند از:

۱. Freedman, Judith. "Limited Liability: Large Company Theory and Small Firms" *Modern Law Review*, Vol: 63 No: 3(2000) P 31.

۲. گروه شرکت‌ها (Company Group): شرکت‌های وابسته یا تابعه عبارت از شرکت‌هایی هستند که به‌صورت مستقیم از طریق مالکیت سهام و یا به‌صورت غیرمستقیم از طریق سهام ممتاز یا سایر طرق پیش‌بینی شده در اساسنامه یا با کسب اکثریت اعضای هیات مدیره در کنترل شرکت مادر باشند. به مجموعه شرکت‌های مادر و وابسته یا تابعه گروه شرکت‌ها گفته می‌شود. مسئله مسئولیت در گروه شرکت‌ها ممکن است در رابطه‌ی شرکت مادر و وابسته یا دو شرکت وابسته به یک شرکت مادر که هویت جداگانه آن‌ها برای ثالث محرز نبوده است، مطرح گردد.

الف- تجمیع سرمایه و تشویق سرمایه‌گذاری

در استدلال به نفع محدودیت مسئولیت سهامداران، گفته شده است: محدودیت مسئولیت موجب جمع شدن سرمایه و قبول ریسک سرمایه‌گذاری توسط سرمایه‌گذارانی که قصد اداره و مدیریت شرکت را ندارند می‌شود زیرا در صورت نبود محدودیت مسئولیت، اشخاص به‌خصوص ثروتمندان، حاضر به قبول ریسک سرمایه‌گذاری نمی‌شوند به این دلیل که در صورت وجود مسئولیت تضامنی، شریکی که ثروت بیشتری دارد، در قبال پرداخت دیون شرکت متحمل ضرر بیشتری خواهد شد.^۱

در مقابل این ادعا، چنین استدلال شده، این نظریه قوی اما ناکافی است زیرا مسئولیت نسبی نیز می‌تواند همین اثر را به دنبال داشته باشد؛ به‌خصوص زمانی که تعداد سهامداران زیاد باشد که در این صورت مسئولیت هر یک از آن‌ها معادل با درصد ناچیزی از مسئولیت شرکت می‌شود. به‌علاوه تجمیع سرمایه و تشویق به سرمایه‌گذاری با محدود کردن مسئولیت سهامداران تنها در مورد سهامداران جزء و متعدد شرکت‌های سهامی عام بزرگ صادق است و در مورد گروه شرکت‌ها نگرانی در مورد در معرض ریسک قرار گرفتن سرمایه‌گذارانی که در اداره شرکت نقش ندارند، وجود ندارد.^۲

ب- لزوم محدودیت مسئولیت برای بازار سهام

به نفع کارآمدی اقتصادی محدودیت مسئولیت استدلال می‌شود و در صورتی که مسئولیت سهامداران مشخص نباشد ارزش سهام نیز برای هر سهامدار، به نسبت دارایی شخصی او و مقداری از ثروت وی که در معرض خطر قرار می‌گیرد، متغیر است.^۳ این استدلال نیز با مشکلات جدی مواجه است زیرا تاریخ بازار سرمایه را نادیده می‌گیرد. بیش از یک قرن قبل از ایجاد محدودیت مسئولیت در انگلستان در سال ۱۸۵۵ بازار توسعه یافته‌ای برای سهام شرکت‌های دارای مسئولیت تضامنی وجود داشته است.

۱. Manne, Henry. "Our Two Corporation Systems: Law and Economics", Virginia Law Review, Vol: 53, No: 2, (1967) P 260.

۲. Blumberg, Phillip, The multinational challenge to corporation law: the search for a new corporate personality (Oxford :Oxford University Press 1993) .P 125.

۳. Halpern, Paul, Trebilcock, Michael ., Turnbull, Stuart. "An Economic Analysis of Limited Liability in Corporation Law" The University of Toronto Law Journal, Vol: 30 No.: 2 (1980) P122.

در پایان قرن هفدهم بازارهای سرمایه برای سهام شرکت‌های انگلیسی هم در لندن و هم شهرهای کوچک وجود داشته است و این بازار در حدی توسعه یافته بود که در سال ۱۶۹۷ مجلس تشخیص می‌دهد تصویب قوانین برای تنظیم بازار سرمایه و دلالتان سهام ضروری است. انگلستان در این مورد استثناء نبوده و در هلند و بلژیک نیز بازار سهام توسعه یافته وجود داشته است، لذا مسئولیت تضامنی به صورتی که در بحث تئوری مطرح می‌شود مانعی برای توسعه بازار سهام نبوده است.^۱

ج- کاهش هزینه‌های نظارت و امکان تفکیک مدیریت از مالکیت

مزیت دیگری که ادعا شده محدودیت مسئولیت را کارآمد می‌نماید، کاهش هزینه‌های نظارت به دلیل محدود بودن مسئولیت است که به نوبه خود امکان تفکیک سرمایه‌گذاری و اداره شرکت را فراهم می‌کند.

بر اساس این استدلال، سرمایه بالا و فعالیت تجاری و تولید تخصصی تنها با تفکیک مسئولیت‌ها و تعهدات و تخصیص آن‌ها به اشخاص متخصص ممکن است. کارکنان بی‌سرمایه و سرمایه‌داران فاقد تخصص در کنار هم می‌توانند فعالیت‌های تجاری و تولیدی تخصصی و نیازمند سرمایه بالا را انجام دهند. البته تقسیم عملکرد بی‌هزینه نیست. جداسازی سرمایه از مدیریت به این معنی است که سرمایه‌گذاران باید برای حفظ سرمایه خود مکانیزم‌هایی برای نظارت بر مدیران و کارکنان و تضمین عملکردشان پیش‌بینی کنند. مدیران نیز چون سرمایه‌گذار نیستند و سود سرمایه‌گذاری را به دست نمی‌آورند، انگیزه کافی برای کارآمدی کامل ندارند؛ بنابراین هرچند جداسازی سرمایه و مدیریت به انجام فعالیت‌های تولیدی و تجاری نیازمند سرمایه و تخصص بالا کمک می‌کند، اما هزینه‌های نظارت را نیز بالا می‌برد. محدودیت مسئولیت هزینه این جداسازی و تخصص‌گرایی را کاهش می‌دهد. با محدودیت مسئولیت سرمایه‌گذاران خطر از دست دادن سرمایه خود به دلیل تصمیمات مدیران را می‌پذیرند؛ زیرا میزان این ریسک مشخص و محدود به سرمایه ایشان است.^۲

۱. Pistor, Katherina. Y., et al, "The Evolution of Corporate Law: A Cross-Country Comparison" University of Pennsylvania, Journal of International Economic Law, Vol.:23 No: 4. (2003) P 800.

۲. Jensen, Michael. C., Meckling, William. H. "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure" Journal of Financial Economics, Vol.: 3 No.: 4

این بحث موجه و صحیح است اما محدودیت مسئولیت و یا تضامنی بودن آن، بر گروه شرکت‌ها تأثیری نخواهد داشت، زیرا در گروه شرکت‌ها، شرکت مادر به هر حال بر همه تصمیم‌گیری‌ها نظارت می‌کند و کلیه فعالیت‌های شعبه را تحت نظر دارد و تغییر قاعده مسئولیت در مورد آن‌ها تغییری ایجاد نمی‌کند.^۱

د- کاهش هزینه‌های نظارت بر شرکا

از دیدگاه طرفداران کارآمدی محدودیت مسئولیت، محدود بودن مسئولیت هزینه‌های نظارت بر دیگر سهامداران را کاهش می‌دهد با این توضیح که در صورت وجود مسئولیت تضامنی هرچقدر سهامداران دیگر ثروت بیشتری داشته باشند، احتمال اینکه یک سهامدار مجبور به پرداخت بیشتر برای تصفیه دیون شود، کمتر است بر اساس این رژیم سهامداران می‌بایست دیگر سهامداران را تحت نظر بگیرند تا اطمینان حاصل کنند که ایشان دارایی‌های خود را به دیگران منتقل نکنند در مقابل محدود بودن مسئولیت هویت و دارایی دیگر سهامداران را بی‌اهمیت می‌سازد و هزینه‌های مذکور را از بین می‌برد. اما در رد این استدلال باید گفت که این مشکل مربوط به مسئولیت تضامنی است، زمانی که هر یک از شرکا موظف به پرداخت تمامی دیون شرکت شود و بخواهد به نسبت سهم به سایر شرکا مراجعه نماید اما در سیستم مسئولیت نسبی چنین مشکلی وجود ندارد. به علاوه در مورد گروه شرکت‌ها، شرکت مادر تنها سهامدار خواهد بود و این مسئله حتی در صورت وجود مسئولیت تضامنی هم در مورد گروه شرکت‌ها موضوعیت ندارد.^۲

ه- تنوع سبد سرمایه‌گذاری و در نتیجه ریسک‌پذیری بیشتر

مزیت دیگر مورد ادعا برای محدودیت مسئولیت این است که محدودیت مسئولیت باعث تنوع سرمایه‌گذاری به نحو کارآمدتر می‌شود. سرمایه‌گذاران می‌توانند با داشتن یک سبد متنوع از سهام ریسک را به حداقل برسانند. لذا شرکت‌ها می‌توانند با هزینه کمتری سرمایه جمع کنند

(1976) P 310.

۱. Blumberg, Phillip, ibid. Page130.

۲. Lorie, James. H., Hamilton, Mary. The Stock Market: Theories and Evidence, (Pennsylvania: R. D. Irwin. 1973). P 45.

چون سرمایه‌گذاران مجبور به قبول ریسک بالایی نیستند.^۱ در نتیجه گفته می‌شود محدودیت مسئولیت باعث تصمیم‌گیری بهتر در مورد سرمایه‌گذاری می‌شود. هنگامی که سرمایه‌گذاران سبیدی از سهام متنوع دارند، مدیران می‌توانند در هر پروژه‌ای که سودآور به نظر می‌رسد، سرمایه‌گذاری کنند بدون اینکه نگران از بین بردن کلیه دارایی سرمایه‌گذاران باشند. لذا می‌توانند در پروژه‌های پر ریسک‌تر مانند تولید محصول جدید نیز سرمایه‌گذاری کنند. هر سرمایه‌گذار با داشتن سهم در شرکت‌های دیگر این ریسک را می‌پذیرد؛ اما در صورت مسئولیت نامحدود مدیران موظف به اجتناب از قبول پروژه‌های پر ریسک هستند. در نتیجه پروژه‌های پر ریسک هرگز اجرایی نمی‌شوند که به ضرر جامعه است؛ بنابراین بر اساس این استدلال هم کارآفرینان و هم اجتماع از محدود بودن مسئولیت سهامداران سود می‌برند.^۲

در انتقاد به این مزیت نیز می‌توان استدلال کرد که مزایای سرمایه‌گذاری و ریسک‌پذیری بیشتر، باید در مقایسه با هزینه‌های اثرات جانبی محدودیت مسئولیت، سنجیده شوند. محدودیت مسئولیت با قرار دادن اشخاص در محیط مصنوعی کسب و کار که در آن، قبول انجام فعالیت‌های بیش از حد خطرناک برای شخص عواقبی ندارد، باعث بی‌مسئولیتی می‌شود. درحالی که منظور از وضع قواعد مسئولیت مدنی و مسئولیت تولیدکنندگان کالا، تشویق تولیدکنندگان به کاهش ریسک و یا اجتناب از فعالیت‌های پر ریسک است اما محدودیت مسئولیت سهامداران شرکت‌ها، شرکت را به ریسک‌پذیری بیشتر و انتقال اثرات جانبی آن به افراد جامعه، تشویق می‌نماید. همچنین باید دید چه حدی از ریسک‌پذیری مطلوب و مورد نیاز جامعه است.^۳

و- جلوگیری از هزینه‌های گزاف وصول مطالبات از شرکا

مزیت دیگر عنوان شده برای محدودیت مسئولیت در واقع ایرادی است که به مسئولیت نامحدود و تضامنی وارد می‌کنند و عبارت است از هزینه‌های گزاف وصول طلب برای بستانکاران در صورت وجود مسئولیت تضامنی، با این استدلال که در صورتی که شرکا مسئولیت

۱. Manne, H. ibid Page 267.

۲. Easterbook, Frank, & Daniel Fischel The Economic Structure of Corporate Law. (Massachusetts: Harvard University Press. 1999) P 23.

۳. Flanigan, Richard. M. "The Economic Structure of the Firm" Osgoode Hall Law Journal, Vol: 33 (1995) P 110.

تضامنی داشته باشند سیستم قضایی با انبوهی از پرونده‌های بستانکاران علیه شرکای متعدد دارای مسئولیت تضامنی و دعاوی مابین آنها مواجه می‌شود؛ اما تاریخ این ادعا را تایید نمی‌کند. اکثر ایالات آمریکا تا سال ۱۸۳۰ مسئولیت نامحدود را پذیرفته بودند. همچنین در انگلستان تا سال ۱۸۵۰ مسئولیت نامحدود بود و با مشکلات قضایی عمده‌ای مواجه نبوده است. به علاوه توسعه سیستم قضایی و آسان‌تر شدن اجرای آراء قضایی و نیز امکان طرح دعاوی گروهی، هزینه‌ها و دشواری‌های طرح دعوا علیه سهامداران را کاهش داده است.^۱

به علاوه مسئله هزینه‌های وصول طلب در موارد مربوط به مسئولیت بین شرکت‌های عضو گروه شرکت‌ها بی‌اهمیت است. در گروه شرکت‌ها سهامدار عمده شرکت مادر و یا چند شرکت عضو گروه هستند که به راحتی می‌توانند طرف دعوا قرار گیرند و دشواری و هزینه نامعقولی برای طرح دعوی علیه ایشان وجود ندارد.^۲

ز- اجتناب از هزینه‌های قراردادی تغییر قاعده مسئولیت

دلیل نهایی ارائه شده به نفع کارآمدی محدودیت مسئولیت عبارت است از اجتناب از هزینه‌های قراردادی برای تغییر قاعده مسئولیت و محدود کردن مسئولیت سهامداران، در صورتی که قاعده پیش فرض مسئولیت، محدود بودن مسئولیت باشد، سهامداران بدون نیاز به مذاکره برای انعقاد قرارداد مصون از مسئولیت خواهند بود؛ اما در صورتی که قاعده اصلی مسئولیت، مسئولیت نامحدود باشد، طرفینی که مایل به اجتناب از مسئولیت نامحدود هستند مجبور به درج شرط‌های مناسب برای عدم مسئولیت یا عدم امکان رجوع به سهامداران، در قراردادهای شرکت هستند که هزینه بر است؛ اما پاسخی که به این کارآمدی مورد ادعا برای مسئولیت محدود وجود دارد این است که انعقاد چنین قراردادهایی در بسیاری از مواقع چندان مشکل ساز نیست. در مورد معاملاتی که قراردادهای استاندارد برای آنها وجود دارد، هزینه‌ای برای درج این شروط و مذاکره آنها وجود ندارد.

در انگلستان و اسکاتلند قبل از تصویب قانون مسئولیت محدود، شرکت‌های بیمه که به صورت شرکت‌های سهامی با مسئولیت تضامنی فعالیت داشتند، در بیمه‌نامه‌های خود

۱. Hansmann, Henry. & Kraakman, Rainier. "Toward Unlimited Share-holder Liability for Corporate Torts" Yale Law Journal, Vol.:100 No:7 (1991) P 1894.

۲. Blumberg, Phillip, ibid, Page 135.

محدودیت مسئولیت به اموال خود شرکت را شرط می‌کردند. اما زمانی که قراردادها استاندارد نباشند، محدود نمودن مسئولیت با قرارداد هزینه‌های زیادی را تحمیل می‌کند و در مورد بستانکاران غیرارادی که به دلیل الزامات خارج از قرارداد، بستانکار شرکت و در نهایت سهامداران می‌شوند نیز امکان شرط عدم مسئولیت قراردادی وجود ندارد.^۱

اما از سوی دیگر، محدودیت مسئولیت را نیز می‌توان با قرارداد به مسئولیت نامحدود تبدیل کرد و در بسیاری از مواقع در قراردادها مسئولیت نامحدود مطلوب است؛ بنابراین همچنان بحث هزینه‌های قراردادی با وجود قاعده عام محدودیت مسئولیت یا مسئولیت تضامنی وجود دارد.^۲ با وجود قاعده عام محدودیت مسئولیت، برای مسئولیت سهامداران به خصوص برای گروه شرکت‌ها نیاز به قرارداد وجود دارد. در بسیاری از مواقع از تضامینی مانند تضمین شرکت مادر برای فعالیت شرکت‌های وابسته استفاده می‌شود. لذا می‌توان گفت، مسئولیت محدود نیز هزینه‌های قراردادی برای مواقعی که مسئولیت سهامدار مطلوب است که شامل گروه شرکت‌ها می‌شود را بالا می‌برد. اما در رابطه با سهامداران عام شرکت مادر، استدلال اولیه به نفع مسئولیت محدود، همچنان موجه است.

۲-۱-۲ معایب یا اثرات جانبی محدودیت مسئولیت سهامداران

بر اساس موارد ذکر شده بالا، کارآمدی اقتصادی محدودیت مسئولیت با انتقادات مهمی روبه‌رو است. ایجاد اثرات جانبی از مهم‌ترین معایب محدودیت مسئولیت است. به دلیل اینکه محدودیت مسئولیت، ریسک افزایش بدهی به نسبت دارایی را افزایش می‌دهد، سهامداران بدون قبول هزینه‌های فعالیت اقتصادی خود برای اشخاص ثالث از کلیه مزایای محدود بودن مسئولیت سهامداران بهره می‌برند. قسمتی از این هزینه‌ها بر دوش بستانکاران قرار می‌گیرد. منتقدان محدودیت مسئولیت بر روی همین خطر اخلاقی (کثر منشی)^۳، به معنی انگیزه ایجاد شده برای سهامداران در انتقال هزینه فعالیت‌های پر ریسک به بستانکاران، تأکید می‌کنند. در ادامه به بررسی اثرات جانبی ایجاد شده توسط محدودیت مسئولیت سهامداران در دو بخش تأثیر بر بستانکاران

۱. همان. ص ۱۳۶.

۲. Meiners, Roger. E., Mofsky, J. S., Tollinson R.D. "Piercing the Veil of Limited Liability" Delaware Journal of Company Law, Vol: 4 (1979) P: 540.

۳. Moral hazard

غیرارادی به معنی اشخاصی که بدون سابقه قراردادی با شرکت در اثر حوادث ناشی از فعالیت‌های شرکت آسیب دیده و مستحق جبران خسارات هستند و بستانکاران ارادی یا قراردادی می‌پردازیم.

الف- تأثیر محدودیت مسئولیت بر بستانکاران غیرارادی

بحث اثرات جانبی محدودیت مسئولیت، به خصوص در رابطه با بستانکاران غیرارادی که در نتیجه فعالیت‌های شرکت خسارت می‌بینند صادق است لذا مسئولیت محدود در مورد بستانکاران غیرارادی و قربانیان شبه جرم یا الزامات خارج از قرارداد ناکارآمد است. در صورت بروز خسارت ناشی از فعالیت‌های شرکت به اشخاص ثالث و عدم تکافوی اموال شرکت برای پرداخت آن، ریسک به قربانیان منتقل می‌شود در حالی که این ریسک باید توسط سهامداران که از کسب و کار سود می‌برند و یا مشتریان آن‌ها تحمل می‌شد و نه شخص ثالثی که هیچ منفعتی از فعالیت صورت گرفته نبرده است. این انتقال ریسک نادرست، برخلاف فلسفه قوانین مسئولیت مدنی که هدف آن‌ها کم کردن انگیزه فعالیت در زمینه‌های پرخطر است می‌باشد. به این صورت که محدودیت مسئولیت فعالیت در زمینه‌های پرخطر را تشویق می‌کند.

در صورت قبول محدودیت مسئولیت بدون شیوه جبرانی برای جلوگیری از سوء استفاده‌های احتمالی گروه شرکت‌ها برای انجام فعالیت‌های پر ریسک، شرکت‌های جدید تشکیل داده و فعالیت‌های دارای ریسک زیاد را در این شرکت‌ها متمرکز می‌کنند که برخلاف اهداف قانونی حقوق شرکت‌ها و حقوق مسئولیت مدنی است.^۱

ب- محدودیت مسئولیت و تأثیر بر بستانکاران قراردادی

طرفداران کارآمدی مسئولیت محدود ادعا می‌کنند که در مورد بستانکاران ارادی یا قراردادی، هیچ برونی‌سازی صورت نمی‌گیرد زیرا در قرارداد، طرفین می‌توانند با درج در قرارداد قاعده مسئولیت را تغییر دهند.^۲

بستانکاران ارادی یا قراردادی شامل: کارمندان، مصرف کنندگان، بستانکاران تجاری و وام‌دهندگان می‌شود مبنای استدلال طرفداران کارآمدی محدودیت مسئولیت این است که

۱. Blumberg, Phillip, *ibid*, Page: 140.

۲. Coase, Roland. "The Problem of Social Cost" *Journal of Law & Economics*, Vol: 3 No: 1, (1960) P 20.

آنچه بستانکاران ارادی به دست می‌آورند، نتیجه ریسکی است که پذیرفته‌اند. طرف قرارداد با شرکت، از قبل هزینه ریسک‌های معلوم را با قبول نرخ بهره یا نرخ قرارداد، پذیرفته است و این در حالی است که بستانکاران می‌توانستند سرمایه یا خدمات خود را در فعالیت کم‌خطرتری به کار گیرند. آن‌ها در مقابل دریافت سود بیشتر ریسک عدم ایفاء تعهدات را پذیرفته‌اند بنابراین برونی‌سازی و تحمل اثرات جانبی منفعت دیگران، در مورد آن‌ها رخ نداده است.^۱ همچنین در دفاع از محدودیت مسئولیت در قبال بستانکاران قراردادی گفته شده، مدیران و سهامداران نیز انگیزه دارند تا ریسک فعالیت خود را برای کاهش نرخ بهره و سایر مطالبات طرف‌های قراردادی و بالا رفتن اعتبار خود، کاهش دهند.^۲

مطالب ذکر شده فوق تا جایی صحیح هستند که توان مذاکراتی طرفین در قرارداد در حدی باشد که بتوانند آزادانه تصمیم‌گیری نمایند در چنین شرایطی، انتخاب آزادانه آن‌ها بر اساس ریسک و سود مورد انتظار بوده اما در حقوق قراردادهای مدرن پذیرفته شده است که همه قراردادها با اراده و قدرت مذاکراتی برابر منعقد نمی‌شوند. لذا باید مابین این نوع از قراردادها و قراردادهای ارادی نیز تفکیک قائل شد. در قراردادهایی مانند قرارداد کار، قراردادهای مصرفی و کسب و کارهای کوچک، قدرت معاملاتی طرفین برابر نیست. از سوی دیگر حتی در مورد طرف‌های قراردادی دارای قدرت معاملاتی بالا، تغییر قاعده مسئولیت هزینه بیشتری دارد. هنگامی که قاعده اصلی، محدودیت مسئولیت سهامداران است، اصل بودن محدودیت مسئولیت به نفع منتفع از مسئولیت محدود خواهد بود، زیرا با توجه به اصل تعصب به نفع وضعیت موجود،^۳ تغییر قاعده قانونی محدودیت مسئولیت با قرارداد دارای قیمت خواهد بود. برای مثال ممکن است وام‌دهندگان خواستار تغییر قاعده مسئولیت و یا ارائه تضمین شخصی از سوی سهامداران برای بهره‌پایین‌تر باشند، در این صورت مزیتی که سهامداران از ارائه این تضمین و قبول مسئولیت نامحدود به دست می‌آورند بیشتر از زمانی است که قاعده پیش فرض، مسئولیت نامحدود بود.^۴ بنابراین در

۱. Posner, Richard Allen. "The Rights of Creditors of Affiliated Corporations" University of Chicago Law Review, Vol.: 43. (1976) P 506.

۲. Smith, Clifford. Warner, Jerold. B. "On Financial Contracting: An Analysis of Bond Covenants" Journal of Financial Economics, Vol.: 7 No.:2. (1979) P 121.

۳. "default-rule bias" قاعده رفتارشناسی اقتصادی به این معنی که تغییر قاعده پیش فرض مستلزم پرداخت هزینه است.

۴. Cheng, Thomas. K. "An Economic Analysis of Limited Shareholder Liability in Contractual Claims" Berkeley Business Law Journal, Vol:112 (2014) P 30.

مورد بستانکاران ارادی نیز قاعده محدودیت مسئولیت به نفع سهامداران است و سهامداران می‌توانند از این قاعده به صورت فرصت طلبانه به ضرر هزینه‌های اجتماعی، استفاده کنند. از مباحث بالا می‌توان نتیجه گرفت محدودیت مسئولیت سهامداران بیش از آنکه راه‌حلی کارآمد باشد، سوبسیدی به نفع کسب و کار شرکت‌ها برای تشویق رشد اقتصادی است.^۱ زیرا با وجود مشکلات ناشی از کژ منشی و ریسک‌پذیری بالا، محدودیت مسئولیت برای تشویق سرمایه‌گذاری لازم است و ادعا می‌شود مزایای این سرمایه‌گذاری بیش از مضرات و اثرات جانبی آن است و حذف محدودیت مسئولیت چاره‌ساز نیست.^۲ از سوی دیگر به جای حذف محدودیت مسئولیت سهامداران و تغییر قاعده مسئولیت می‌توان از قاعده ثانویه و استثنایی خرق حجاب شرکت‌ها استفاده نمود که در ادامه به این مبحث می‌پردازیم.

۲-۲- مفهوم و تحلیل اقتصادی خرق حجاب شرکت‌ها

خرق حجاب^۳ شرکت‌ها یک دکترین سنتی کامن لا است که ریشه در قاعده انصاف دارد. تعریف سنتی این دکترین در کامن لا عبارت است از مسئول دانستن سهامدار به پرداخت دیون شرکت زمانی که تشکیل شرکت صوری یا به قصد تقلب و هنگامی که کنترل سهامدار بر شرکت در حدی بوده است که شرکت را به «خودِ دیگر» سهامدار^۴ یا ابزاری در دست سهامدار تبدیل کرده باشد. مجرای اصلی خرق حجاب در رابطه شرکت مادر و شرکت وابسته و یا شرکت‌هایی است که سهامداران محدود آن‌ها به عنوان مدیر هم عمل می‌کنند.^۵ اعمال این تئوری در امریکا و انگلستان رواج دارد البته در انگلستان به صورت محدودتر است. قوانین مشابه با این تئوری در حقوق کشورهای سویل هم دیده می‌شود.^۶

۱. Millon, David. "Piercing the Corporate Veil, Financial Responsibility, and the Limits of Limited Liability" Washington & Lee Legal Studies Paper Vol.:08 (2006) P 133.

۲. Shavell, Steven. "Liability for Harm versus Regulation of Safety" Journal of Legal Studies, Vol.: 13. (1984) P 360.

۳. Veil Piercing

۴. Alter ego

۵. Thompson, R. B. "Piercing the Corporate Veil: An Empirical Study" Cornell Law Review, Vol.: 76. (1991) P 1058.

۶. Glynn, T. P. "Beyond 'Limiting' Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers" Vanderbilt Law Review, Vol: 57 No:2(2004) P 331.

خرق حجاب شرکت‌ها در زمان حیات شرکت‌ها یا پس از انحلال و ورشکستگی آن‌ها قابل طرح است. کنار گذاشتن شخصیت حقوقی مستقل شرکت از سهامداران و مدیران امکان دارد به دلایل مختلفی انجام شود از جمله: اعمال قوانین تابعیت، حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی، استفاده از موافقت‌نامه‌های داوری و البته مهم‌تر از همه خرق حجاب شرکت جهت نادیده گرفتن مسئولیت محدود سهامداران در برابر بستانکاران که تنها مورد آخر مورد بحث و موضوع این مقاله است.

۱-۲- تبیین مفهوم و کاربرد در حقوق کامن لا

هنگامی که دارایی‌های شرکت برای پرداخت دیون کافی نیست، بستانکاران شرکت به دنبال راه‌حل‌های حقوقی برای مسئول شناختن اشخاص دخیل در شرکت ورشکسته خواهند بود. مهم‌ترین این تئوری‌ها، تئوری خرق حجاب شرکت‌ها است.^۱ خرق حجاب یک دکترین کامن لا است و دادگاه‌ها در اعمال آن آزادی عمل دارند. از آرا دادگاه‌های انگلستان^۲ و آمریکا دو معیار ذیل برای اعمال قاعده خرق حجاب شرکت‌ها قابل استخراج است: اول معیارهایی که نشان‌دهنده منافع مشترک سهامدار و شرکت هستند که در صورت اثبات آن‌ها دادگاه‌ها به اصطلاح شرکت را «خودِ دیگر» خوانده می‌نامند: ۱- کنترل خواننده بر شرکت^۳ - ۲- کمبود سرمایه^۴ - ۳- عدم رعایت مسائل شکلی شرکت^۴ - ۴- اختلاط اموال خواننده با اموال شرکت^۴ دوم و در کنار معیار بالا، معیار رفتار غیرمنصفانه یا تقلب که می‌تواند در حد دور زدن قانون و یا به جدیت کلاه‌برداری باشد.

در مورد گروه شرکت‌ها، دادگاه‌ها معیارهای دیگری را نیز مانند اینکه آیا شرکت‌های گروه مدیران مشترک و یا فعالیت مشترک دارند را بررسی می‌کنند.^۵

۱. همان ص ۳۳۱

۲. Ottolengh, S. "From Peeping Behind the Corporate Veil, to Ignoring It Completely" *The Modern Law Review*, Vol.: 3 No.: 3 (1990) P: 3357.

۳. Farrington, J. F. "Piercing The Connecticut Corporate Veil" *Bridgeport Law Review*, Vol: 109 No: 5(1983) P 120.

۴. Cox, James. D. & Thomas. L. *Hazen Cox and Hazen's Treatise on the Law of Corporations*, 3rd (New York: West Academic, 2011) p 126.

۵. *Kinney Shoe Corporation v. Polan*. (1991)

Sea-Land Services, Inc. v. Pepper Source. (1993)

الف- معیارهای نشان دهنده منافع مشترک

همان طور که گفته شد چهار معیار برای تشخیص منافع مشترک شرکت و سهامداران آن مورد بررسی قرار می‌گیرد. ذیلاً به تفصیل این معیارها با استفاده از آراء پرونده‌های پیشرو می‌پردازیم.

۱- کنترل

جهت تعیین کنترل خوانده دعوی خرق حجاب بر شرکت، میزان مالکیت معیار تعیین کننده نیست و کنترل واقعی در تصمیم‌گیری‌ها بررسی می‌شود چه مالکیت زیر ۵۰ درصد و چه ۱۰۰ درصد باشد. البته کنترل و تسلط خوانده بر شرکت به تنهایی برای خرق حجاب شرکت کافی نیست و این امر حتی در مورد شرکت‌های دارای یک سهامدار نیز صادق است. علاوه بر کنترل برای نادیده گرفتن شخصیت حقوقی شرکت، نیاز به همراهی عناصر دیگری مانند کمبود سرمایه یا اختلاط اموال نیز، وجود دارد.^۱

۲- کمبود سرمایه

تصمیم‌گیری در مورد میزان سرمایه کافی برای شرکت‌ها، آسان و دارای استاندارد مشخص نیست. فرمول راهگشا این است که سهامداران باید مبلغی را در شرکت سرمایه‌گذاری کنند که شرکت شانس بقا داشته باشد. در این رابطه بزرگی شرکت و مسئولیت‌های احتمالی آن در نظر گرفته می‌شود.^۲

۳- عدم رعایت مسائل شکلی

در صورتی که شرکت و سهامداران یا شرکت‌های وابسته در یک گروه از شرکت‌ها مستقل از یکدیگر عمل نمایند و طرف‌های معامله را به این اشتباه بیاندازند که در حال معامله با یک شرکت هستند، این مورد نیز از مصادیق خرق حجاب شرکت‌ها خواهد بود.^۳

۱. McKinney v. Gannett Co., Inc. 660 F. Supp. 984 (D.N.M. 1981) (U.S. District Court for the District of New Mexico, August 25, 1981).

۲. Tanzi v. Fiberglass Swimming Pools, Inc. 414 A.2d 484 (1980) (Supreme Court of Rhode Island., May 9, 1980).

۳. Morgan Bros., Inc. v. Haskell Corp. 6575-1 (December 10, 1979).

۴- اختلاط اموال

به طور کلی یک بار انتقال اموال بین مالکین و شرکت دلیلی برای خرق حجاب محسوب نمی‌شود هر چند عوض پایین باشد و یا اصلاً عوضی پرداخت نشود. آنچه برای خرق حجاب شرکت لازم است، اختلاط حساب‌ها و دفاتر است به نحوی که تصور یکی بودن شرکت و سهامدار یا شرکت‌های متعلق به یک سهامدار را ایجاد نماید. در صورتی که اموال شرکت به نحوی معرفی و مورد استفاده قرار گیرد که مال شرکت تلقی شود، در پروسه ورشکستگی جزء اموال شرکت محسوب خواهد شد. از سوی دیگر اموال شرکت که بدون عوض به سهامدار منتقل شده باشند نیز در صورت ورشکستگی به دلیل انتقال متقابلانه یا معامله صوری در زمره اموال شرکت محسوب خواهند شد.^۱

ب- رفتار غیرمنصفانه

دومین وجه آزمون خرق حجاب اثبات تقلب، سوءاستفاده و یا حتی نادیده گرفتن قوانین لازم است. لزوم وجود این معیار در پرونده‌های ناشی از قرارداد نمایان‌تر از پرونده ادعاهای ناشی از الزامات خارج از قرارداد است.

رفتار نادرست یا غیرمنصفانه همیشه به عنوان یک معیار تعیین کننده در نظر گرفته می‌شود؛ اما در پرونده‌هایی که شرکت وابسته ساختگی است و دارایی، کارمند و وجود غیر کاغذی ندارد، بسیاری از دادگاه‌ها بدون توجه به نیاز به وجود تقلب یا رفتار غیرمنصفانه دکتین خرق حجاب را اعمال کرده‌اند. همچنین حداقل در حوزه الزامات خارج از قرارداد، تعدادی از دادگاه‌ها خرق حجاب شرکت را با استناد به کنترل بیش از حد شرکت مادر، بازهم بدون وجود رفتار نادرست یا غیرمنصفانه، پذیرفته‌اند. از سوی دیگر در مواقعی که امور شکلی شرکت رعایت شده و اموال شرکت نیز جداگانه نگهداری شده باشد، بازهم ممکن است تنها با اعمال معیار رفتار غیرمنصفانه خرق حجاب صورت گیرد و آن زمانی است که از شکل شرکت برای رسیدن به اهداف غیرمنصفانه استفاده شده باشد.

۱. Amsted Industries, Inc. v. Pollak Industries, Inc.; 382 N.E.2d 393 (Illinois Appellate Court First District (3rd Division), October 4, 1978).

به صورت خلاصه در یک پرونده خرق حجاب ابتدا باید دید مسائل شکلی شرکت تا چه حد رعایت شده و آیا شخصیت حقوقی مستقل آن حفظ شده است یا نه؟ در صورتی که موارد فوق نقض شده باشد، دادگاه‌ها نتیجه خواهند گرفت که دخالت در امور شرکت تا حدی بوده است که گویا سهامدار و شرکت یک نهاد حقوقی هستند، سپس به شرکت کنترل شونده یا زیرمجموعه یکی از موارد استعاره نسبت داده می‌شود مانند معاون، نماینده، خود دیگر و با اثبات حدی از رفتار غیرمنصفانه و یا ضرر به بستانکاران، شرکت مادر یا سهامدار کنترل کننده مسئول شناخته می‌شود.^۱

۲-۲- کارآمدی اقتصادی خرق حجاب شرکت‌ها

با توجه به آنچه در مبحث اول گفته شد، توجه اقتصادی بسیار کمی برای در نظر گرفتن محدودیت مسئولیت برای گروه شرکت‌ها و شرکت‌های دارای سهامداران اندک (سهامی خاص و مسئولیت محدود) وجود دارد. تنها توجه، سیاست قانون‌گذار یا همان سوبسید اعطاشده به شرکت‌ها برای گسترش کارآفرینی و کسب و کار به هزینه جامعه است. با توجه به اینکه مجرای اصلی قاعده خرق حجاب شرکت‌ها شرکت‌های دارای سهامداران محدود (با مسئولیت محدود و سهامی خاص) و به نفع بستانکاران تجاری با قدرت معاملاتی کم و خسارت دیدگان از فعالیت‌های شرکت (بستانکاران غیرارادی) که نمی‌توانند در مورد شرایط قراردادی برای کاهش ریسک مذاکره نمایند، می‌باشد. اعمال دکترین خرق حجاب میزان انتقال ریسک به ثالث را کاهش می‌دهد.

همچنین قاعده خرق حجاب شرکت‌ها بیشترین کاربرد را در گروه شرکت‌ها دارد.^۲ با توجه به اینکه چنانچه گفته شد، مشکل کثرت منشی در وضعیت شرکت مادر و وابسته شدیدتر است زیرا شرکت وابسته انگیزه‌ای برای بقا و نیز حفظ منابع انسانی ندارد و می‌تواند منابع را به شرکت مادر منتقل نماید. لذا در صورتی که قاعده عام محدودیت مسئولیت پذیرفته شود، شرکت‌های بزرگ، شرکت‌های کوچکی را با حداقل سرمایه برای انجام فعالیت‌های پر ریسک تشکیل می‌دهند؛

۱. Blumberg, Philip I. The Law of Corporate Groups: Problems of Parent and Subsidiary Corporations Under Statutory Law of General Application (New York: Little Brown, 1989), p 120.

۲. ibid page 83.

در صورتی که همه چیز درست پیش برود، شرکت مادر همه منافع را به دست می‌آورد و اگر پروژه شکست بخورد، شرکت وابسته اعلام ورشکستگی نموده و شرکت مادر، شرکت دیگری با همان منابع انسانی برای انجام همان فعالیت تشکیل می‌دهد. این عدم توازن منافع و هزینه‌ها در صورتی که محدودیت مسئولیت مطلق باشد باعث ایجاد انگیزه برای انجام فعالیت‌های پرخطر برای جامعه می‌شود؛ بنابراین خرق حجاب شرکت‌ها در مورد گروه شرکت‌ها دارای توجیه کارآمدی اقتصادی بیشتری نیز می‌باشد.

اما بحث حاضر به این معنی نیست که شرکت مادر باید همیشه مسئول بدهی‌های شرکت وابسته خود باشد. چون در غیراینصورت شرکت‌های غیر وابسته مزیت رقابتی به دست خواهند آورد. محل اعمال این دکترین تنها جایی است که شرکت‌ها با تشکیل شرکت جدید بدون رعایت استقلال آن، بدون تأمین سرمایه کافی و با سوءاستفاده از قانون ایجاد ریسک اجتماعی کرده‌اند.^۱

با توجه به آنچه ذکر شد اصولاً اعمال خرق حجاب شرکت‌ها در پرونده‌هایی با موضوع الزامات خارج از قرارداد نیز دارای توجیه کارآمدی اقتصادی است؛ زیرا بر اساس اقتصاد کژ منشی، هنگامی که شرکت‌ها موظف به جبران ریسک تحمیل شده به اشخاص ثالث باشند، کمتر مایل به پروژه‌هایی هستند که هزینه اجتماعی آن‌ها از منافع آن‌ها بیشتر است.

اما در مورد بستانکاران قراردادی گفته شده از آنجایی که مسئولیت محدود قاعده‌ای برای تعیین پیش فرض مسئولیت به نفع سهامداران است (در مواردی که مذاکره واقعی و با قدرت برابر صورت می‌گیرد) بستانکاران قراردادی از قبل هزینه ریسک‌پذیری خود را در قراردادهای خود پیش‌بینی کرده‌اند. باین حال، در رابطه با بستانکاران قراردادی نیز فرض پیش‌بینی ریسک در مورد بدهکاری که مرتکب کلاهبرداری و تقلب شده باشد از بین می‌رود. برای درونی سازی^۲ ریسک، بستانکاران باید قادر باشند، ریسک را به درستی ارزیابی کنند و هزینه و ریسک را به درستی تسهیم نمایند. خرق حجاب شرکت در موارد کلاهبرداری و تقلب این مشکل را حل می‌کند. کلاهبرداری یا تقلب شامل مواردی می‌شود که شرکت در ارائه نوع فعالیت خود،

۱. Easterbook, Frank. H., & Fischel, Daniel. R. "Limited Liability and the corporation" *ibid*, Page 103.

۲. Internalizing بازگرداندن اثرات جانبی به ایجاد کننده آن

وضعیت مالی و یا توانایی انجام تعهدات خود تقلب می‌کند. در همه این موارد هزینه انتقال ریسک توسط شرکت پرداخت نشده است و شرکت انگیزه انجام فعالیت‌های پرخطر را دارد؛ بنابراین با اعمال معیار رفتار غیرمنصفانه به‌عنوان پیش شرط خرق حجاب شرکت، چنانچه در اعمال این دکترین در آمریکا کاربرد دارد، خرق حجاب شرکت از نظر اقتصادی در مورد رابطه قراردادی با فرض تقلب سهامدار نیز، کارآمد است و برهم زنده تسهیم ریسک و هزینه به‌صورت مطلوب نیست.

معیار دیگر دادگاه‌ها برای تصمیم‌گیری در مورد خرق حجاب، میزان سرمایه شرکت بوده و دلیل این امر نیز مشخص است. هرچه سرمایه یک شرکت کمتر باشد، انگیزه برای انجام فعالیت‌های پرخطر بیشتر است.

میزان سرمایه شرکت در مورد بستانکاران غیرارادی مهم‌تر است؛ اما کمبود سرمایه در مورد بستانکاران ارادی نیز قابل توجه است. بسیاری از قراردادهای اعتباری کوچک‌تر از آن هستند که ارزش هزینه برای بازرسی کامل وضعیت شرکت را داشته باشند. اجازه خرق حجاب در صورت کمبود سرمایه به شرکت‌ها انگیزه می‌دهد از ابتدا میزان سرمایه خود را به‌درستی اعلام نمایند. در این حالت شرکت برای انتقال ریسک هزینه مناسب را پرداخت کرده و انگیزه کمتری برای انجام فعالیت‌های با ریسک بالاتر از توان خود دارد.^۱

درنهایت با در نظر گرفتن منطق اقتصادی محدودیت مسئولیت و خرق حجاب، کارآمدترین شیوه اعمال خرق حجاب با توجه به اینکه مسئولیت محدود مزیتی قانونی برای سهامداران است، این مزیت تنها به سهامدارانی که کسب و کار خود را مسئولانه اداره کرده‌اند محدود شود و با اعمال خرق حجاب سوءاستفاده از محدودیت مسئولیت سهامداران با رفتارهای فرصت‌طلبانه جلوگیری می‌شود. اداره مسئولانه کسب کار به‌صورت ذیل تعریف شده است:

در مورد قراردادها، غیرمسئولانه اداره کردن کسب و کار به معنی انتقال ریسکی به بستانکاری است که وی آن را قبول نکرده بود، به این معنی که در زمان قبول تعهد سهامداران کنترل‌کننده می‌دانستند که با شرایط فعلی بازپرداخت ممکن نیست و یا در مورد تعهدات قبلی فعالیت‌هایی انجام دهند که ریسک عدم ایفا تعهدات را افزایش دهد.

۱. Macey, J., & Mitts, J. "Finding Order in the Morass: The Three Real Justifications for Piercing the Corporate Veil" *Cornell Law Review*, Vol.: 100 No.:1(2014) P 130.

در مورد الزامات خارج از قرارداد نیز غیرمسئولانه اداره کردن شرکت به این معنی است که شرکت به صورت سهل انگارانه یا با سرمایه اندک، دیگران را بدون تأمین منابع جبران خسارت، در معرض ریسک‌های قابل پیش‌بینی قرار دهد.^۱

۳- خرق حجاب شرکت‌ها در حقوق ایران

در حقوق ایران، معادل دکترین کامن لایی خرق حجاب شرکت‌ها به صورت عام وجود ندارد اما در مواردی بر اساس قانون، ممکن است مدیران یا سهامداران شرکت‌های دارای محدودیت مسئولیت، شخصاً مسئول جبران خسارات قلمداد گردند و یا مسئولیت تضامنی با شرکت داشته باشند.

مسئولیت مدیران یکی از مهم‌ترین موارد ذکر شده فوق است. با توجه به اینکه در بسیاری از مواقع مدیران، سهامداران عمده نیز هستند، مسئول دانستن مدیران می‌تواند به مسئولیت سهامداران منجر شود. از سوی دیگر لایحه جدید قانون تجارت حاوی قواعدی است که خرق حجاب شرکت‌ها را تجویز می‌کند. همچنین طرح مبحث خرق حجاب شرکت‌ها در حقوق ایران با استفاده از وحدت ملاک قوانین دیگر و منابع فقهی نیز مورد پیشنهاد و بحث واقع شده است که جا دارد به این موارد نیز پردازیم. به علاوه خرق حجاب شرکت‌ها در برخی از قوانین به صورت خاص مورد حکم قانون‌گذار قرار گرفته که ذیلاً به بررسی کلیه این موارد می‌پردازیم.

۳-۱ - مسئولیت مدیران به صورت عام

در ماده ۱۴۳ لایحه قانونی اصلاح قانون تجارت مصوب سال ۱۳۴۷ مسئولیت مدیران در قبال دیون شرکت در صورت ورشکستگی و یا کمبود سرمایه پیش‌بینی شده است. مطابق با مواد^۲ ۱۴۲ و ۲۷۶ این قانون، اشخاص ثالث و دارندگان حداقل یک پنجم سهام شرکت به نام و حساب شرکت، می‌توانند خسارات وارده ناشی از تخلفات مدیران را مطالبه نمایند. لایحه جدید قانون تجارت مصوب ۱۳۹۲ مجلس شورای اسلامی، نیز همین مقررات را در مواد ۴۵۷ و ۴۵۸ پیش‌بینی کرده است: «در صورتی که ورشکستگی یا کمبود سرمایه ناشی از تخلف مدیر باشد و

۱. Millon, David, ibid, P 125.

۲. لایحه اصلاح قانون تجارت مصوب ۱۳۴۷/۱۲/۲۴.

یا در نتیجه رعایت نشدن مقررات اساسنامه و یا مصوبات مجمع عمومی، خسارتی به شرکت، یا هر ذی نفعی وارد شود، مدیران مسئول جبران خسارات وارده هستند مشروط به اینکه خسارات قابل جبران از سرمایه شرکت نباشد.^۱

در دعوی علیه مدیران همانند هر دعوی مسئولیت مدنی اثبات ایجاد ضرر، فعل زیان بار و رابطه سببیت ضروری است.^۲ همچنین مدیران در حقوق تجارت ایران امین محسوب می شوند و تنها در صورت تعدی و تفریط و یا تخلف مسئول جبران خسارت هستند و وظیفه مثبتی (برای مثال در رعایت استانداردهای حرفه‌ای) برای ایشان تعریف نشده است،^۳ لذا مسئولیت مدیران بر اساس قانون تجارت از قواعد عمومی مسئولیت مدنی فراتر نمی رود.

علاوه بر مسئولیت مدیران مطابق با قانون تجارت، در لایحه جدید قانون تجارت، در ماده ۴۵۷ مشابه با تئوری مدیران سایه در حقوق انگلستان و نیز مدیران واقعی در حقوق فرانسه، پیش بینی شده که اقدامی مثبت در جهت مسئول دانستن سهامداران کنترل کننده است. مدیر سایه یا واقعی هر شخصی است که عملاً کنترل شرکت را در دست گرفته باشد و در صورتی که ورشکستگی یا عدم کفایت دارایی‌ها منتسب به فعل او باشد، شخصاً مسئول پرداخت بدهی‌های شرکت شناخته خواهد شد؛ اما تا زمان لازم الاجرا شدن مقررات این لایحه که تاکنون متأسفانه مسکوت و مهجور مانده است باید دید آیا مطابق با قوانین عام مسئولیت می توان سهامدارانی که به صورت عملی کنترل شرکت را در دست دارند را مسئول شناخت؟

قواعد عام مسئولیت نیازمند اثبات وجود ضرر، ارتکاب فعل زیان بار و رابطه سببیت است. بر فرض اینکه تصمیم مدیر سایه ضرری برای شرکت و یا ثالث ایجاد کرده باشد، دو شرط ضرر و فعل زیان بار محقق است؛ اما با توجه به اینکه اعضای هیئت مدیره تصمیم مزبور را تصویب کرده‌اند با تعدد اسباب مواجه هستیم. در صورت تعدد سبب آراء متفاوتی وجود دارد که این آرا عبارتند از: برابری اسباب، سبب نزدیک و مستقیم، سبب مقدم در تأثیر. کاربرد هر یک از این نظریات به نتایج متفاوتی منجر

۱. لایحه تجارت، مرکز پژوهش‌های مجلس.

۲. جنیدی، لعیا و زارع، ملیحه، پیشین ص ۹۰.

۳. عیسائی تفرشی، محمد، و رمضانی آکردی، حبیب، فرجی، اسماعیل مفهوم و مسئولیت مدیر سایه در حقوق شرکت‌های تجاری (مطالعه تطبیقی در حقوق انگلیس و ایران)، پژوهش‌های حقوق تطبیقی شماره ۱۷، (۱۳۹۲)، ص ۱۲۰.

می‌شود؛ اما آیا تصمیم سهامدار یا مدیر سایه شرایط سبب را دارد؟ با توجه به اینکه وجود تصمیم مدیر سایه به تنهایی و بدون تأیید اعضای هیئت‌مدیره قابلیت اجرایی شدن را ندارد و نیز اینکه این تأثیر در حد اجبار نیست، عمل مدیر سایه بدون وجود قانون خاص مانند قوانین شرکت‌های تجاری انگلستان^۱ و ماده ۴۵۷ لایحه جدید قانون تجارت، از نظر قوانین عام مسئولیت، فاقد شرایط لازم برای ایجاد مسئولیت است.^۲

۲-۳- قوانین و مقررات خاص مستلزم خرق حجاب

برخی از قوانین و بخشنامه‌ها در حقوق ایران مستلزم خرق حجاب شرکت‌ها هستند که نشان‌دهنده مورد توجه قرار گرفتن این دکتترین توسط مراجع مختلف قانون‌گذاری و قاعده سازی در ایران است. ذیلاً به دو مورد از مهم‌ترین این قوانین و بخشنامه‌ها اشاره خواهیم کرد.

الف- مسئولیت مدیران در برابر بدهی‌های مالیاتی

مقوله دیگر قابل بحث مسئولیت مدیران و یا سهامداران در مقابل دولت است. آخرین اصلاحات قانون مالیات‌های مستقیم، مدیران را چه در شرکت‌های دارای شخصیت حقوقی مستقل و چه شرکت‌های منحل متضامناً با شرکت مسئول پرداخت مالیات‌های وصول نشده می‌داند.^۳ این مسئولیت تضامنی بوده و مدیر می‌تواند به شرکت مراجعه نماید اما در فرض ورشکستگی شرکت، رجوع به مدیون اصلی منتفی است.

به این ترتیب برخلاف قوانین عام در مورد اشخاص ثالث که خرق حجاب شرکت‌ها را در زمان حیات آن‌ها و مسئولیت مدیران را نمی‌پذیرد و پس از انحلال شرکت و عدم تکفوی بدهی نیز شخص ثالث متضرر موظف به اثبات رابطه سببیت بین فعل مدیر و زیان است، در قوانین مالیاتی مدیران شرکت‌های تجاری چه در زمان حیات شرکت و چه پس از انحلال آن مسئول پرداخت بدهی‌های مالیاتی شرکت هستند که هم شامل خرق حجاب از نوع در زمان حیات شرکت که بیشتر در رویه قضایی انگلستان دیده می‌شود و هم خرق حجاب پس از

۱. Companies Act 2006.

۲. عیسائی تفرشی، محمد و رضوانی آکردی، پیشین ص ۱۳۰.

۳. قانون اصلاح قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۹۴ماده ۱۹.

انحلال شرکت مشابه خرق حجاب در رویه قضایی ایالات متحده امریکا خواهد بود.

ب- آیین نامه موسوم به ذینفع واحد

شورای پول و اعتبار در اجرای بند ۴ ماده ۳۴ قانون پولی و بانکی کشور و ماده ۴۴ همان قانون و نیز بر اساس ردیف ۱ از بند د ماده ۹۷ قانون برنامه پنج ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران آیین نامه تسهیلات و تعهدات کلان را تصویب نموده است. به موجب این آیین نامه در صورتی که شخص حقوقی دریافت کننده اعتبار دچار مشکلات مالی شده و نتواند تعهدات خود را به موقع به شبکه بانکی پردازد و تسهیلات آن معوق شود، از طریق سامانه بانک مرکزی بلافاصله سایر شرکت ها و اشخاص حقیقی وابسته و مشمول ذی نفع واحد نیز در دریافت تسهیلات دچار مشکل خواهند شد. اشخاص مشمول ذینفع واحد شامل تمامی اشخاص حقیقی و حقوقی دارای رابطه مالکیتی با حداقل ۲۰٪ مالکیت می شود.^۱ همچنین مدیران مشترک نیز جز ذینفعان واحد محسوب می شوند. به این ترتیب حداقل در برابر بانک ها شرکت های وابسته و عضو گروه شرکت ها نمی توانند بیشتر از سقف تسهیلات مشخص شده ای استفاده نمایند؛ و مهم تر از آن در رابطه با خرق حجاب شرکت ها، بدهی های بانکی اشخاصی که ذینفع واحد تلقی می شوند مانع از اعطای تسهیلات بانکی به سایر اشخاص وابسته می گردد.

۳-۳- خرق حجاب شرکت ها با وحدت ملاک

مورد دیگر قابل بررسی در این رابطه امکان استفاده از قوانین دیگر نامرتب با بحث فعلی است و قواعدی را مطرح می سازند که قابل تسری به بحث خرق حجاب شرکت ها نیز می باشد مانند قوانین و اصول قانون اساسی و منابع فقهی مستلزم منع سوء استفاده از حق، اضرار به غیر و نیز عدالت و انصاف.

اهم این قوانین عبارتند از:

ماده ۲۱۸ قانون مدنی در رابطه با معامله به قصد فرار از دین

با توجه به اینکه از نظر تحلیلی، شرکت نیز قراردادی است مابین سهامداران، این قرارداد هم می تواند به قصد فرار از دین منعقد شده باشد و چنین معامله ای به شرط صوری بودن باطل است. با

۱. آیین نامه تسهیلات و تعهدات کلان.

ابطال شرکت، شرکا شخصاً مسئول کلیه دیون شرکت خواهند بود.^۱

مواد دیگری که برای استناد به منع سوءاستفاده از حق مورد استفاده قرار می‌گیرند و با وحدت ملاک از آنها تلاش شده تا خرق حجاب شرکت‌ها را توجیه نمود عبارتند از: ماده ۱۳۲ قانون مدنی که مربوط است به سوءاستفاده از حق در مورد ملک، مواد ۹۴۴ و ۹۴۵ قانون مدنی در مورد طلاق در مرض منتهی به موت و همچنین ماده ۶۵ در رابطه با وقف واقع شده برای ضرر به دیان.^۲

اما به نظر نگارندگان این مواد قانونی استثنائاتی هستند که باید در محدوده خود تفسیر شوند و تاب تفسیر موسع تا حد بی اثر کردن اقدامات شرکت و مدیران و حتی انحلال شرکتی که مطابق با قانون تشکیل و اداره شده است را ندارند.

نمی‌توان استدلال قبول نظریه خرق حجاب در حقوق ایران با استناد به روح قوانین را پذیرفت و استناد به عدالت و تفسیر بیش از حد قوانین، فراتر از ظرفیت آنها، خلاف نظام حقوقی نوشته و مبتنی بر قانون ایران است؛ بنابراین به نظر نگارندگان جز آنچه در قانون تجارت و قوانین خاص دیگر پیش‌بینی شده است راهی برای کنار زدن شخصیت حقوقی مستقل شرکت در حقوق فعلی ایران وجود ندارد.

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث مطروحه محدودیت مسئولیت بیشتر از آنکه از نظر اقتصادی قابل توجیه باشد، سوبسیدی است که به موجب قانون به کسب و کار برای رشد داده شده است و از جهت ایجاد انگیزه برای رشد و کارآفرینی محدودیت مسئولیت کارآمد است اما در این رابطه نیز صاحب‌نظران معتقدند در کنار معیار کارآمدی اقتصادی معیارهای دیگری نیز باید موردنظر قرار گیرند که عبارتند از: معیار منصفانه بودن و مسئولیت فردی، لذا محدودیت مسئولیت باید حدی داشته باشد که این حد در جلوگیری از سوءاستفاده از قانون و رفتارهای فرصت طلبانه تعریف می‌شود. خرق حجاب شرکت‌ها تئوری برای اعمال حد محدودیت مسئولیت است.

بر اساس تئوری خرق حجاب شرکت‌ها در انگلستان و آمریکا دادگاه‌ها در صورت کنترل

۱. شهبازی نیا، مرتضی، عیسائی تفرشی، محمد، کاویانی، کوروش و فرجی، اسماعیل، پیشین، ص ۲۵.

۲. همان ص ۳۰.

کامل شرکت توسط سهامدار، کمبود سرمایه، عدم رعایت مسائل شکلی شرکت و اختلاط اموال در کنار تقلب یا رفتار غیرمنصفانه به بستانکاران اجازه می‌دهند با کنار زدن حجاب شرکت، سهامداران را ملزم به پرداخت دیون شرکت ورشکسته کنند. این دکترین کمک می‌کند تا منافع محدودیت مسئولیت با هزینه‌های آن به توازن برسد.

خرق حجاب شرکت‌ها در مورد شرکت‌های کوچک‌تر و سهامداران حقوقی به‌خصوص در فرض گروه شرکت‌ها و مسئولیت شرکت مادر، همچنین در الزامات خارج از قرارداد، از نظر اقتصادی کارآمد بوده و کاستی‌های ناکارآمدی محدودیت مسئولیت را جبران می‌کند.

در حقوق ایران هرچند به موجب قوانین خاص در برابر نظام بانکی و نیز جهت پرداخت مالیات حجاب شرکت به راحتی کنار گذاشته می‌شود، خرق حجاب شرکت‌ها برای عموم تنها در برابر مدیران و نه سهامداران آن‌هم با استفاده از قواعد عام مسئولیت ممکن است. استفاده از قوانین و قواعد عام مانند سوءاستفاده از حق نیز برای خرق حجاب شرکت‌ها کافی نیست؛ بنابراین با توجه به ناکارآمدی‌ها و سوءاستفاده‌های ممکن از محدودیت مسئولیت، قانون‌گذاری مناسب جهت وارد کردن تئوری خرق حجاب شرکت‌ها در نظام حقوقی ایران و اعمال آن برای توازن مزیت‌ها و معایب محدودیت مسئولیت در ایران توصیه می‌شود.

منابع

فارسی

- جنیدی، لعیما و زارع، ملیحه «اعمال قاعده خرق حجاب شخصیت حقوقی بر مدیران؛ تحلیل مسئولیت مدیران شرکت‌های سرمایه در قبال دیون پرداخت نشده شرکت»، *مطالعات حقوق تطبیقی*، شماره ۶(۱) (۱۳۹۴) ص ۸۵-۱۰۶
- شهبازی نیا، مرتضی، عیسائی تفرشی، محمد، کاویانی، کوروش، فرجی، اسماعیل «عبور از شخصیت حقوقی شرکت در فرض تقلب شریک در حقوق ایران و انگلیس»، *مجله حقوقی دادگستری*، شماره ۷۴، (۱۳۹۰) ص ۹-۳۹.
- عیسائی تفرشی، محمد، و رمضانی آکردی، حبیب، فرجی، اسماعیل مفهوم و مسئولیت مدیر سایه در حقوق شرکت‌های تجاری (مطالعه تطبیقی در حقوق انگلیس و ایران)، *پژوهش‌های حقوق تطبیقی* شماره ۱۷، (۱۳۹۲). ص ۱۲۰.
- محبی، محسن، و ضیایی، یاسر، «صلاحیت فرا سرزمینی در حقوق بین الملل در پرتو خرق حجاب شخصیت حقوقی شرکت»، *مجله حقوقی بین الملل*، شماره ۴۷، (۱۳۹۴)، ص ۷-۳۰.

قوانین و مقررات

- آیین‌نامه تسهیلات و تعهدات کلان مصوب ۱۳۹۲/۰۸/۱۶ قابل دسترسی در وبسایت بانک مرکزی <https://www.cbi.ir/simplelist/11236.aspx> آخرین بازدید ۱۳۹۷/۰۹/۲۶.
- قانون اصلاح قانون مالیات‌های مستقیم مصوب ۱۳۹۴.
- قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران.
- قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱/۰۴/۱۸ با آخرین اصلاحات تا ۱۳۹۶/۱۲/۲۸ قابل دسترسی در وبسایت بانک مرکزی:
- www.cbi.ir/page/16716 آخرین بازدید ۱۳۹۷/۰۹/۲۶.
- قانون تجارت مصوب ۱۳۳۱.
- لایحه اصلاحیه قانون تجارت ۱۳۴۷.
- لایحه تجارت مصوب ۱۳۹۲ منتشره توسط مرکز پژوهش‌های مجلس.
- http://rc.majlis.ir/fa/legal_draft/state/810557?fk_legal_draft_oid=720636 بازدید ۹۷/۰۹/۲۲

English Sources:

- Easterbrook, Frank. H., Fischel, Daniel. R. "Limited Liability and the corporation" *University of Chicago Law Review*, Vol: 52 (1985) Pp 89-117.
- Coleman, Jules, L. "Efficiency, Utility, and Wealth Maximization" *Yale University Faculty Scholarship Series* (1980) pp 1- 50.
- Freedman, Judith. "Limited Liability: Large Company Theory and Small Firms" *Modern Law Review*, Vol: 63 No: 3(2000) Pp 1- 36.
- Manne, Henry. "Our Two Corporation Systems: Law and Economics", *Virginia Law Review*, Vol: 53, No: 2, (1967) Pp 242-268.
- Blumberg, Phillip, *The multinational challenge to corporation law: the search for a new corporate personality* (Oxford :Oxford University Press 1993).
- Halpern, Paul, Trebilcock, Michael ., Turnbull, Stuart. "An Economic Analysis of Limited Liability in Corporation Law" *The University of Toronto Law Journal*, Vol: 30 No.: 2 (1980) Pp108-131.
- Macey, J., & Mitts, J. " Finding Order in the Morass: The Three Real Justifications for Piercing the Corporate Veil " *Cornell Law Review*, Vol.: 100 No.:1(2014) Pp 110-140 .
- Blumberg, Philip I .*The Law of Corporate Groups: Problems of Parent and Subsidiary Corporations Under Statutory Law of General Application* (New York: Little Brown, 1989),
- Cox, James. D ,& Thomas.L Hazen *Cox and Hazen's Treatise on the Law of Corporations*, 3rd (New York: West Academic, 2011)
- Farrington, J. F. "Piercing The Connecticut Corporate Veil" *Bridgeport Law Review*, Vol: 109 No: 5(1983) Pp 80- 125.
- Ottolengh, S. "From Peeping Behind the Corporate Veil, to Ignoring It Completely" *The Modern Law Review*, Vol.: 3 No.: 3 (1990) Pp 3342-3361.
- Glynn, T. P. "Beyond 'Limiting' Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers" *Vanderbilt Law Review*, Vol: 57 No: 2(2004) Pp 300-335.
- Thompson, R. B. "Piercing the Corporate Veil: An Empirical Study" *Cornell Law Review*, Vol.: 76. (1991) Pp 1000-1012.
- Shavell, Steven. "Liability for Harm versus Regulation of Safety" *Journal of Legal Studies*, Vol.: 13. (1984) Pp 340-370.
- Millon, David. "Piercing the Corporate Veil, Financial Responsibility, and the Limits of Limited Liability" *Washington & Lee Legal Studies Paper* Vol.:08 (2006) Pp- 1- 150.
- Cheng, Thomas. K. "An Economic Analysis of Limited Shareholder Liability in Contractual Claims" *Berkeley Business Law Journal*, Vol:112 (2014) Pp 1-35.
- Smith, Clifford. Warner, Jerold. B. "On Financial Contracting: An Analysis of Bond Covenants" *Journal of Financial Economics*, Vol.: 7 No.:2. (1979) Pp 70-130.

- Posner, Richard Allen. "The Rights of Creditors of Affiliated Corporations" *University of Chicago Law Review*, Vol.: 43. (1976) Pp 480-510.
- Coase, Roland. "The Problem of Social Cost" *Journal of Law & Economics*, Vol: 3 No: 1, (1960) Pp 1- 30
- ¹ Meiners, Roger. E., Mofsky, J. S., Tollinson R.D. "Piercing the Veil of Limited Liability" *Delaware Journal of Company Law*, Vol: 4 (1979) Pp 480-545.
- Hansmann, Henry. & Kraakman, Rainier. "Toward Unlimited Shareholder Liability for Corporate Torts" *Yale Law Journal*, Vol.:100 No:7 (1991) Pp 1975-1998.
- Flanigan, Richard. M. "The Economic Structure of the Firm" *Osgoode Hall Law Journal*, Vol: 33 (1995) Pp 100-120.
- Easterbook, Frank ,& Daniel Fischel *The Economic Structure of Corporate Law* .(Massachusetts: Harvard University Press. 1999)
- Lorie, James. H., Hamilton, Mary. *The Stock Market: Theories and Evidence*, (Pennsylvania: R. D. Irwin. 1973).
- Jensen, Michael. C., Meckling, William. H. "Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure" *Journal of Financial Economics*, Vol.: 3 No.: 4 (1976) Pp 300-320.
- Pistor, Katherina. Y., et al, "The Evolution of Corporate Law: A Cross-Country Comparison" *University of Pennsylvania, Journal of International Economic Law*, Vol.:23 No: 4. (2003) Pp 740-810.

قوانین و مقررات

- United kingdom Companies Act 2006, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> last visited on 12/12/18

پروندهها

- Amsted Industries, Inc. v. Pollak Industries, Inc;. 382 N.E.2d 393 (Illinois Appellate Court First District (3rd Division), October 4, 1978).
- McKinney v. Gannett Co., Inc. 660 F. Supp. 984 (D.N.M. 1981) (U.S. District Court for the District of New Mexico, August 25, 1981).
- Morgan Bros., Inc. v. Haskell Corp. 6575-1 (December 10, 1979).
- Kinney Shoe Corporation v. Polan, United States Court of Appeals 4th circuit, No. 939 F2nd 209, (1991).
- Sea-Land Services, Inc. v. Pepper Source, United States Court of Appeals, Seventh Circuit, No. 902589. (1993)
- Tanzi v. Fiberglass Swimming Pools, Inc. 414 A.2d 484 (1980) (Supreme Court of Rhode Island., May 9, 1980).